

MANYAS KOCAGÖL KAZAKLARINDAN GERİYE KALAN SANAT ESERLERİ

Feride İMRANA ALTUN¹

Cansu ERDAĞ UÇAR²

ÖZET

Bu çalışmada Balıkesir'in Manyas İlçesi'ne bağlı Kocagöl Köyü'nde bulunan Don Kazaklarına ait sanat eserleri tanıtılmıştır. Don Kazaklarının Kocagöl Köyü'ne 18. yüzyılın sonlarında geldikleri düşünülmektedir. Kocagöl'de yaşadıkları süre boyunca birçok sanat eseri üretmişler ve 1962 yılında Rusya'ya geri dönerlerken eserlerinin birçoğunu burada bırakmak zorunda kalmışlardır.

Çalışma kapsamında Kocagöl'de bulunan Don Kazaklarına ait ikonalar, evler ve kilise yapıları incelenmiştir. İkonalar teknik ve işlenen konular; evler ve kiliseler ise plan şeması ve kullanılan malzeme açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, özellikle söz konusu kiliselerin³ önemi vurgulanmış ve Don Kazaklarının sanat eserlerinin kalıcı olmasını sağlamak amacıyla öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Don Kazakları, Sanat Eserleri

ARTWORKS REMAINING FROM MANYAS KOCAGOL COSSACKS

ABSTRACT

In this study, art works belonging to Don Cossacks in Kocagöl Village of Manyas District of Balıkesir were introduced. It is thought that the Don Cossacks came to Kocagöl Village at the end of the 18th century. During their time in Kocagöl, they produced many works of art and when they returned to Russia in 1962, they had to leave many of their art works here.

Within the scope of the study, the icons, houses and church structures of the Don Cossacks in Kocagöl were examined. Icons, technical and covered topics; houses and churches were evaluated in terms of plan scheme and materials used. In this context, the importance of the churches⁴ in question was

¹ Doktor Öğretim Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, faltun@bandirma.edu.tr.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

³ Manyas Kocagöl'de bulunan Don Kazalarına ait iki adet kilise yapısı, Cansu Erdağ Uçar tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

⁴ Two church structures belonging to the Don Districts in Manyas Kocagöl are being prepared by Cansu Erdağ Uçar as a master's thesis.

emphasized and suggestions were made to ensure that the art works of the Don Cossacks were permanent.

Keywords: *Balıkesir, Manyas, Kocagöl, Don Cossacks, Artworks*

1. GİRİŞ

Balıkesir ili Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Bölgesi'nde bulunur ve kuzeyden Marmara Denizi, batıdan Ege Denizi ve Çanakkale, güneyden İzmir ve Manisa, doğudan ise Bursa illeri ile çevrilidir (Yaman ve Parla, 1981: 1103). Bandırma ise Balıkesir iline bağlı bir ilçe olup Marmara Denizi kıyısında bulunur. Eski çağlarda yaşayan Misyalılar'dan Cumhuriyet Dönemi'nde yaşayan Türklere kadar tarihi bir geçmişe sahip olan Bandırma, şüphesiz ki tarihi eserleriyle de önemli bir ilçemizdir (Dündar, Acioğlu ve Koçyiğit, 2019: 546). Bandırma ve çevresi coğrafi konumu, ulaşım imkanları, verimli toprakları ve olumlu iklim yapısı gibi özellikleri dolayısıyla cazibe merkezi haline gelmiş ve göçmen toplulukların çeşitli dönemlerde iskân ettikleri önemli yerleşimlerden biri olmuştur (Şahin, 2018: 318). Çalışmamızın konusunu oluşturan Manyas Kazakları, Bandırma çevresine yerleştirilmiş önemli göçmen topluluklarından birisidir. Don Kazakları olarak da adlandırılan bu Slav göçmenlerin Kocagöl Köyünü kurdukları ve bu köyün göl kıyısında bulunan ilk modern yerleşme olduğu düşünölmektedir (Arı, 2003: 81) (Şekil 1).

Şekil 1. Kocagöl Köyü

Kazak kelimesi ilk etapta Kazakistan, Türk kökenli toplumları akla getirmektedir ancak çalışmamızda kullandığımız bu kelime Orta Asya Türkleri tarafından, şehirlerin disiplinli hayatından kaçıp kırlarda serbest yaşamayı tercih eden insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Slav feodalizminin işkencelerinden kaçıp stepelerde yaşayan başıboş topraksız Slavlar "Kazak" adı altında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 100-110

garnizonlar halinde teşkilatlandırılmışlardır (Fındıklıoğlu, 1962: 5). Zaman zaman Kozak şeklinde karşımıza çıkan bu kelime Ruslar tarafından da kullanılmaktadır (Muşmal ve Benli, 2019: 108).

Kazaklar Don, Dinyeper (Özi) ve Aksu (Bağ) Nehirleri ile bunların çevresinde bulunan bataklıklara yakın yerlerde yaşıyorlardı (Şimşir, 2008: 68). Eski bir Slav lehçesini konuşan Kazaklar (Toğrol, 2012: 136) ikamet ettikleri bölgelere göre *Amur, Don, Kuban, Orenburg, Ural, Transbaykal, Terek, Astrahan* adlarıyla da anılıyorlardı (Fındıklıoğlu, 1964: 56). Don Nehri kıyılarında yaşayanlara Don Kazakları, Özi Irmağı kıyılarındakilere de Zaporog Kazakları deniliyordu (Şimşir, 2008: 68). Kazaklar Don Nehri kıyısına *stanitsa* adlı köyler kurmuşlar, önemli kararlarını *krug* isimli merkezlerinde vermişler ve liderlerine de *Ataman* demişlerdir (Kanat, 2018: 336). Geçimlerini büyük oranda balıkçılık yaparak sağlamışlar ve balıkçılık faaliyetlerini tarımla desteklemişlerdir. Erkek egemen bir toplum olan Kazaklar Rus-Ortodoks inancına sıkı sıkıya bağlıydılar. İmparatorluk Rusya'sında yaşayan ve Eski İnananlar olarak da anılan bu topluluk, inançları dolayısıyla bu topraklarda zulüm gördükleri için göçe zorlanmışlardır (Arı, 2021: 24, 29). Sakallarını kesmek istemeyen halkın bir kısmı, devletin yaptığı baskılardan kaçarak Osmanlı Devleti'nin idaresindeki Kuban'a sığınmışlardır (Bülbul, 2017: 74).

1653 yılında Çar Aleksey Mihayloviç zamanında, Rus kiliselerinde bazı ıslahatlar yapılmak istenmiş ve Rusya'da dini bir parçalanma görünmeye başlamıştır. Patrik Nikon'un faaliyetlerinin bir sonucu olan bu olay, Ruslar tarafından *parçalanma* anlamına gelen 'Raskol' kelimesiyle ifade edilmiştir (Çopur, 2006: 31, 39). Patrik Nikon İncil'in Yunanca'dan Slavca'ya çevrilirken birtakım hatalar yapıldığını düşünmüş ve dini ritüel ile metinlerde değişiklikler yapmaya çalışmıştır. Örneğin Muskovit metinlerde hatalı biçimde yazılan "İsa" sözcüğünün düzeltilmesini, haç çıkarırken iki değil üç parmağın kullanılmasını, dini tören alayının güneş yönünde değil, ters yönde yürümesini önermiştir (Ascher, 2020: 80). Bu reformlar halk arasında çelişkiler yaratmıştır. Rus halkının bir kısmı, özellikle Kazaklar bu reformlara karşı çıkmışlar ve 'eski din'i bırakmamışlardır. Bunlar bir süre sonra çeşitli tarikatlara bölünmüşlerdir. Özellikle Büyük Petro (1682-1725) döneminde görülen Batılılaşma çabaları Ruslar arasında şikayetleri iyiden iyiye arttırmıştır. Bu çabalar sonucunda sakallarını kesmek istemeyen erkekler ailelerini de yanlarına alarak Sibiryaya, Ukrayna ve Kafkasya'ya kaçmışlardır. Sonraları bunlardan bazı cemaatler Türkiye ve Amerika'ya göç etmeye başlamışlardır (Çopur, 2006: 43).

Kazak grupları 1780'lerde Osmanlı Devleti'nin kararıyla yola çıkarak Enez ve Manyas topraklarına yerleştirilmişlerdir (Arı, 2021: 27). Manyas Gölü'nün kıyısındaki Kocagöl Köyü ve Kocagöl Köyü'nün karşısında yer alan Bereketli Köyü Kazakların yerleşim merkezleri olmuştur. Ancak Bereketli Köyü sakinleri 1928 yılında, Çarlık Rusya'nın devrilmesinin ardından, bazı kimseler tarafından topluca Rusya'ya dönmeye ikna edilmişlerdir (Somuncuoğlu, 2018: 140).

Kocagöl Köyü, Manyas Gölü'nün güneybatı kenarına kurulmuştur. Köyün ilk modern sakinleri diyebileceğimiz Don Kazaklarının bu köye yerleştirilmesi tesadüf değildir. Don sahillerinde balıkçılıkla geçimlerini sağladıkları göz önünde bulundurularak bu bölgeye iskân ettirilmişlerdir (Arı, 2003: 81). Buraya gelir gelmez iş ilk olarak sazdan kulübeler yapmışlar, daha sonra göle paralel olarak tek katlı kerpiç evler inşa etmişlerdir. Dilleri, Slavca diyalektlerinden biri olan Güney Rusya Rusçası, dinleri ise Hıristiyan Ortodoksluktur (Ülken ve Tanyeli, 2014: 147-149). Don Kazakları Kocagöl Köyüne gelişlerinden Rusya'ya geri dönüşlerine kadar burada kendi içlerine kapalı bir toplum olarak yaşamışlar ve Rusya'daki adetlerine, geleneklerine bağlı kalmışlardır (Somuncuoğlu, 2018: 88, 93).

2. KAZAK EVLERİ

Kazakların evleri Manyas Gölü'ne paralel olan ana yolun iki yakasına konumlandırılmıştır. Tek katlı, kerpiç ve beyaz badanalı evlerinin genel planı neredeyse tek tiptir. Evler, bir avlu ve bahçeyi çevreleyen kareye yakın bir düzene sahiptir. Köyün büyükleri Kazak evlerinin başlarda sazdan çatılı olduğunu ancak son zamanlarda çatılarında kiremit kullandıklarını bildirmişlerdir (Toğrol, 2012: 132-133). Bölgeye Türklerin iskân ettirilmesiyle birlikte 1925 yılından sonra Kazak kültüründe birtakım değişimler yaşanmaya ve sayıları az da olsa evlerin cepheleri kasaba evlerine göre sıvanmaya başlanmıştır (Turhan, 1956: 7) (Şekil 2). Günümüzde köyde Kazaklardan geriye kalan orijinal bir ev bulunmamaktadır.

Şekil 2. Son Kazak Valedo ve Ailesinin Kocagöl'de göl kıyısındaki evi

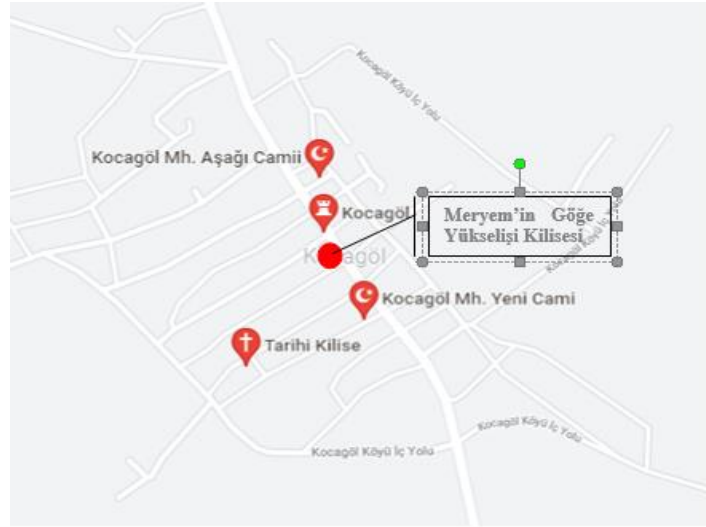

(Somuncuoğlu, 2018; 282)

3. KAZAK KİLİSELERİ

Kocagöl Köyünde Kazaklara ait iki kilise vardır (Şekil 3). Bu iki kilisenin mensupları Ortodoks mezhebinin bir koluna bağlı olmalarına rağmen bazı dini adetler bakımından uzlaşmamış ve birbirlerinden ayrı yaşamışlardır. Pazar günleri herkes kendi kilisesindeki ayinlere katılmıştır (Ülken ve Tanyeli, 2014: 149). Bu ayrım muhtemelen reformist kilisenin papazlarını kabul eden “papazlılar” ile bu din adamlarına güvenmeyen “papazsızlar” şeklindedir (Sivrioğlu, 2018: 575). Kiliselerden büyük boyutlu olanı Troitsa Kilisesi (Kocagöl Cami) (Şekil 4), küçük boyutlu olanı ise Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi (Küçük Kilise) (Şekil 5) olarak adlandırılmıştır (Русский мир.ru 03.11.2021). Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi 1881’de Archimandrite Pavel tarafından kutsanmış, Troitsa Kilisesi ise 1900’lerin başında inşa edilmiştir (Анатольевич и Владирич, 2011: 72-73). Bu kiliseler Erken Hıristiyan ve Orta Çağ mimarisinde tipik kilise planı olan bazilikal plan şemasını yansıtmaktadır.

Şekil 3. Meryem’in Göğe Yükselişİ Kilisesi ve Troitsa Kilisesi’nin konumlarını gösteren harita

(Google Maps, 2021)

Şekil 4. Troitsa Kilisesi (Kocagöl Cami)

Salim Nizam Arşivi

şekil 5. Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi (Küçük Kilise)

Cansu Uçar Arşivi

3.1. Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise)

Günümüzde cami olarak kullanılan Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise) dörder sütundan oluşan iki sütun dizisiyle üç nefli bir plana sahiptir. Bugün kadınlar mahfili olan bölümün orijinalinde ikonostasis bölümü olduğu düşünölmektedir. Apsis içten ve dıştan yuvarlak planlıdır. Yapıya ait herhangi bir orijinal süsleme öğesi görölmemektedir. Bugün yapının içinde çini plakalar mevcuttur (şekil 6).

Şekil 6. Troitsa Kilisesi (Büyük Kilise)

Cansu Uçar Arşivi

3.2. Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi (Küçük Kilise)

Küçük Kilise olarak anılan Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi ise 20. yüzyılda okul olarak kullanılmıştır. Duvar kalıntılarından yola çıkılarak kilisenin orijinalinde tek nefli olduğu ve bir ikonostasise sahip olduğu anlaşılmaktadır. Apsis içten yuvarlak, dıştan beş cephelidir. Bu yapıda da süsleme unsuru bulunmamaktadır. Yapı günümüzde oldukça kötü durumdadır (Şekil 7).

Şekil 7. Meryem'in Göge Yükseliş Kilisesi (Küçük Kilise)'nin giriş kapısının önünde yer alan koridordan batı yönüne bakış

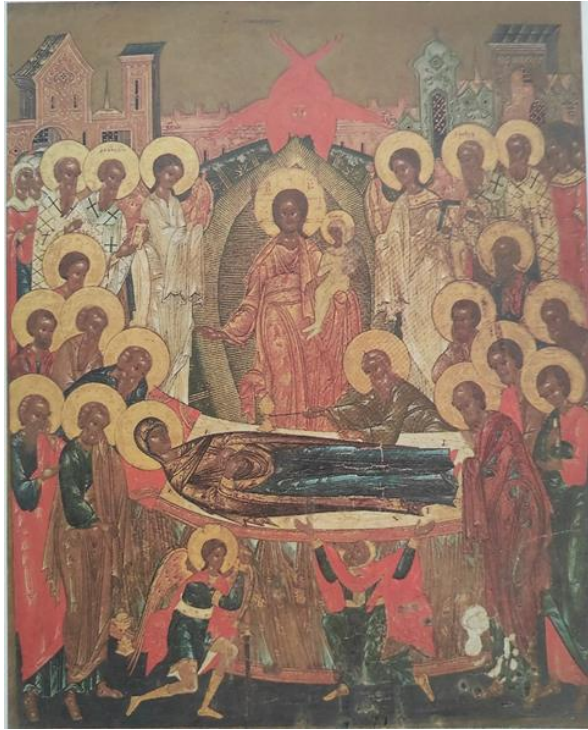

Cansu Uçar Arşivi

4. İKONALAR

Ayasofya ve Bandırma Müzesi koleksiyonlarında, Troitsa Kilisesi'nin (Büyük Kilise) ikonastasisine ait olduğu bilinen çok sayıda ikona vardır. Troitsa Kilisesi'nde yer alan ikonaların başlıca konuları Meryem'in Doğumu, Meryem'in Mabede Taktimi, Meryem'in Ölümü (Şekil 8), İsa'nın Doğumu, İsa'nın Vaftiz Edilişi, İsa'nın Göğe Yükselişi ve benzerleridir. İkonalarda genellikle kırmızı, beyaz, lacivert, sarı ve siyah renkler uygulanmıştır. Nefti zemin üzerindeki bu canlı renkler ikonalara ruhani bir hava kazandırmıştır (Yılmaz, 1993: 8, 12,18, 22, 29).

Şekil 8. “Koimesis” Meryem'in Ölümü

(Nilay Yılmaz, 1993, 14)

4.1. Ayasofya Müzesi Koleksiyonuna Kayıtlı Eski Kazak İkonaları

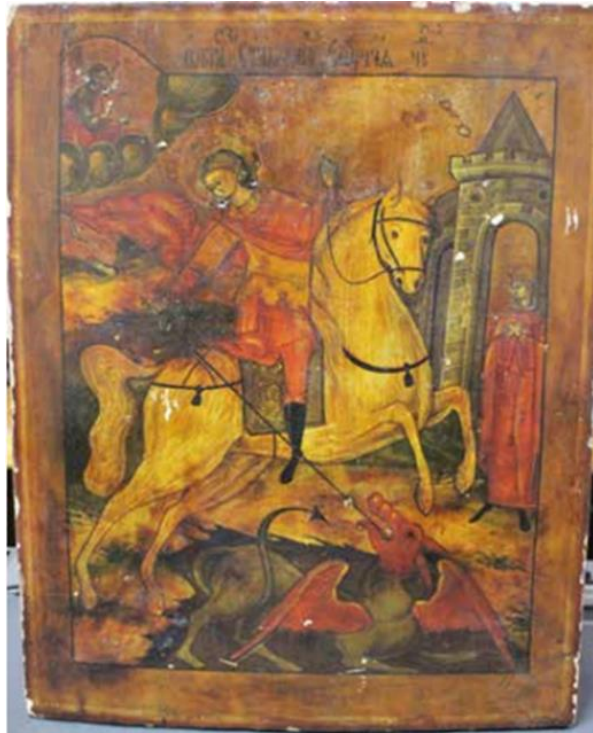
Ayasofya Müzesi koleksiyonunda yer alan Eski Kazak İkonaları 16. yüzyılda Kuzey Rusya'da Psikov Okulu taklit edilerek üretilmiştir. Bu ikonalar soyut ve çizgici üslupta olup aynı elden ya da atölyeden çıkmış olduğu bilinmektedir. İkonaların arkasında Rusça yazılmış olan “Sofia kızın şifa bulması için” yazısından yola çıkılarak bu ikonaların zengin ve soylu bir kişi tarafından yaptırılıp hasta kızının şifa bulması ümidiyle Troitsa Kilisesi'ne adandığı anlaşılmaktadır (Yılmaz: 1993: VI).

4.2. Bandırma Müzesi Koleksiyonuna Kayıtlı Eski Kazak İkonaları

Bandırma Müzesi arkeoloji ve etnografik koleksiyonunda Don (Rus) Kazaklarına ait ahşap ve bronz malzemeden üretilmiş iki adet ikona bulunmaktadır. Ahşap ikona Aziz Georgios ikonasıdır ve 18.-19. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Şekil 9). Merkezdeki figür Aziz Georgios'a aittir. İsa,

kompozisyonun sol köşesinde ve vücudu hafif yan şekilde gösterilmektedir. Kompozisyonda yer alan bir diğerk figür ise sahnenin sağ köşesindeki burcun önünde tasvir edilen prenstir. Bronz ikona 18.-19. yüzyıla tarihlendirilen İsa ve Meryem'in hayatından konuları içeren katlanabilir bir ikonadır. Dikdörtgen levhaların her birinin üstleri üçgenle sonlanmaktadır. Her iki levha beşer parçaya bölünmüş olup her bir bölümde Meryem ve İsa'nın hayatından alınan sahneler tasvir edilmiştir (Altun, 2020: 91, 80-81).

Şekil 9. Ahşap Aziz Georgios İkonası

Feride İmrana Altun Arşivi

5. SONUÇ

Osmanlı döneminde Don Kazakları tarafından Manyas Kocagöl'de inşa edilen iki kilise, kentin ilgili dönemdeki tarihi ve geçmişine ışık tutarak günümüze kadar gelebilmeleri açısından oldukça önem arz etmektedir. Troitsa Kilisesi'nin (Büyük Kilise) bugün cami olarak kullanılması, yapının büyük ölçüde korunmasına fayda sağlamıştır. Ancak kilise camiye çevrilirken iç kısmında büyük oranda değişikliğe uğramış ve orijinalliğini kaybetmiştir. Bunun yanı sıra bir dönem orta okul olarak kullanılan ve günümüzde âtil vaziyette bırakılmış Meryem'in Göğe Yükselişi Kilisesi yıkılmaya yüz tutmuş olup acilen müdahale edilmesi gerekmektedir. Bu yapı restore edildikten sonra şu an Rusya'nın Stavropol Bölgesi, Novokumsky köyündeki Nekrasov Kazaklarının Etno-Köyü örneğinde olduğu gibi

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(BCS 21 Özel Sayısı), 100-110

işlevlendirilebilir. Novokumsky köydeki Nekrasov Kazaklarının geleneksel avlulu evleri restore edilmiştir. Bu evlerde gelen misafirlere Kazakların yaşam biçimleri ile yörenin mutfağı tanıtılmaktadır (Russia Beyond 03.11.2021). Meryem'in Göğre Yükselişi Kilisesi de aslına uygun olarak restore edilip Kazakların gelenek ve göreneklerini yansıtan öğelerin sergilenmesi için kullanılabilir. Örneğın Kazaklara ait eski evlenme defterleri, kadın ve erkeklerin giydikleri kıyafetler, Ayasofya ve Bandırma Müzelerindeki ikonaların fotoğrafları, Kazakların Kocagöl Köyü'ne kazandırdıkları balık avlama teknikleri ile burada yetiştirdikleri Kazak fasulyeleri bu binada sergilenebilir.

KAYNAKÇA

Altun, F. İ. (2020) "Bandırma Müzesi'nde Bulunan Don (Rus) Kazaklarına Ait İki İkona", ed. Serdar Öztürk, Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II, 2, Ankara: Gece Kitaplığı, s. 73-95.

Анатольевич, А. П. Владимирович, С. Д. (2011) "XX. Верования Малой Азии в первой половине века: Новые материалы о липоване и красоте", Журнал липованской истории и культуры русских старообрядцев, 8: 66-87, Одесса. (Anatolyevich, A.P. ve Vladimirovich, S.D. (2011) "XX. Yüzyılın İlk Yarısında Küçük Asya'nın İnançları: Lipovan ve Güzellik Hakkında Yeni Malzemeler", Lipovan Tarihi ve Rus Eski İnananların Kültürü Dergisi, 8, Odessa, s. 66-87.)

Arı, Y. (2021) "Manyas Kuş Cenneti Milli Parkı Kültürel, Tarihi ve Politik Ekoloji", Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.

Arı, Y. (2013) "Manyas Gölü'nün Kültürel Ekolojisi: Tarihi Süreçte Adaptasyon ve Değışim", Türk Coğrafya Dergisi, 40, İstanbul.

Ascher, A. (2020) "Kısa Rusya Tarihi", Yavuz Alogan (çev). İstanbul: Say Yayınları.

Bintaş, A. (2020) "Kocagöl Köyü-Bandırma", <https://www.youtube.com/watch?v=QBWP1s5J2g4>, (09.10.2021).

Bülbül, İ. (2017) "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Kafkasya Özel Sayısı)*, 2, s. 73-114.

Çopur, L. (2006) "Rus Kültür Tarihinde Raskol Dönemi ve Bu Dönemin Mücahidi Avakkum (Hayatı ve Eserleri)", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Dündar, M., Acıoğlu, Y. ve Koçyiğit, O. (2019) "Ortaçağ'dan Günümüze Balıkesir İli Yüzeysel Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları", 37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 3, Diyarbakır.

Fındıkoğlu, Z. F. (1964) "Türkiye'den Rusya ve Amerika'ya Göç Eden İslav Muhacirleri", Sosyoloji Konferansları, 4: 56-93.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi

Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1020086

BANÜSAD, 2021; 4(*BCS 21 Özel Sayısı*), 100-110

Fındıkoğlu, Z. F. (1962) “Türkiye’de İslav Muhacirleri” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları, 3: 1-30.

Kanat, V. (2018) “XVIII. Yüzyılda Don Kazaklarının (Ağnadlar) Tuna Deltasına Yerleştirilmeleri”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 67: 333-352.

Muşmal, H. ve Benli, K. (2019) “Osmanlı Dönemi’nde Beyşehir Mada Adası’na Yerleştirilen Rus Kazakları” Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII, 2: 107-127.

Русский мир.ru (2017) <https://m.rusmir.media/2016/02/01/nekrasovzi>, (03.11.2021).

Russia Beyond (2016) https://www.rbth.com/society/2016/07/30/for-nekrasov-cossacks-life-in-steppe-song-and-wine_616247, (03.11.2021)

Sivrioğlu, U. T. (2018) “Manyas Kuban-Nehkrasov Kazakları”, Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi, ed. Ulaş Töre Sivrioğlu, Bursa: Dora Yayınları. 573-588.

Somuncuoğlu. S. (2018) “Don Kazakları”, İstanbul: Matbuat Yayın Grubu.

Şahin, C. (2018) “Bandırma-Kocagöl Yöresinde Kazaklar”, Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı I 17-19 Eylül 2018, Bandırma.

Şimşir, N. (2008). *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.

Toğrol, B. B. (2012) “The Kuban Cossacks of Manyas Turkey and the Cossacks of Leo Tolstoy”, Psikoloji Çalışmaları, 15: 125-146.

Turhan, M. (1956) “Kültürde Değişen ve Değişmeye Mukavemet Eden Unsurlar”, Psikoloji Çalışmaları, 1: 6-21.

Ülken, H. Z. ve Tanyeli, A. N. (2014) “Gönen Bölge Monografisi” İstanbul University Journal of Sociology, 2 (10-11): 115-154.

Yaman, Y. ve Parla. (1981) “Balıkesir”, Yurt Ansiklopedisi, 2, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Yılmaz, N. (1993) “Ayasofya Müzesi’ndeki İkonalar Kataloğu I-II”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.